

Асылбекова А.Т.

**БЕЛГИЛЕРДИН СЕМИОТИКАЛЫК, СИНТАКТИКАЛЫК ДЕНГЭЭЛДЕ
КАРАЛЫШЫ ЖАНА АНЫН КОТОРМОГОТИЙГИЗГЕН ТААСИРИ**

Асылбекова А.Т.

**УРОВЕНЬ СЕМИОТИЧЕСКОГО РАССМОТРЕНИЯ СИНТАКСИЧЕСКИХ ЗНАКОВ
И ЕГО ВЛИЯНИЕ НА ТРАНСФЕРЫ**

A.T. Asylbekova

**REVIEW LEVEL SEMIOTIC AND SYNTACTIC MARKS
AND ITS IMPACT ON TRANSFERS**

УДК: 8.01.52

Макалада белгилердин семиотикалык, синтактикалык денгээлде каралышы жана анын котормого тийгизген таасири каралган, ошондой эле көркөм чыгармаларды которуу азыркы учурда абдан кызыктуу экендиги каралган.

The article deals with the level of semiotic and syntactic signs and its impact on remittances, as well as the great interest to the translation of literary works.

Көркөм чыгармаларды которуу азыркы учурда тил илиминде абдан кызыктуу суроолорду туудуруп, айрыкча тектеш эмес тилдерде көптөгөн маселелерди чечүү талабын коюп келет. Себеби, көпчүлүк учурларда башка бир чөлкөмдө жайланышкан элдин, дүйнөгө болгон көз карашын башка бир элдин кабыл алуусунда кандайдыр бир денгээлде ойдогудай кабыл алынбай, жаңылыштыктарга алып келет. Поэзияны которуу иш-аракети башка лингвистикалык иш аракеттерден айырмаланып, котормонун филологиялык иликтөөлөрүндө эң маанилүү болгон экстралингвистикалык аспектилери кароого муктаж болгон иш-аракет, анткени котормо түпнусканын тилинен канчалык алыс болсо, ошончолук адекваттуулук да аз сакталат.

Биз тараптан каралган А. Осмоновдун (4) "Көл толкуну" аттуу ыр жыйнагын У. Мей 1995-жылы "Осмонов фондунда" "Waves of the Lake" агуу ырлар жыйнагы кылып чыгарган. Акындын поэзиясын иликтөөдө лингвопоэтикалык которуу категориялар тексттик денгээлде жана анын башка элементтерине, башкача айтканда, стилистикалык каражаттарды-тропторду, фигураларды кучагына алат. Лингвопоэтикалык бирдиктердин функцияларын изилдөөдө жана аныктоодо проф. А.А. Липгарттын (АДД) (2) "Лингвопоэтика-адабий текстте колдонулган стилистикалык маркирленген бирдиктердин белгилүү бир денгээлде идеялык адабий мазмунун жана эстетикалык эффекти берүүдө алардын (бирдиктердин) функцияларын жана маанилүүлүгүн караган филологиянын бир бөлүгү" деген жобосуна таянсак, экинчи жагынан, академик В.В. Виноградовдун (1) берген аныктамасы боюнча "Лингвопоэтика-көркөм адабияттын тилин изилдөөчү адабият таануу илимине жакын, бирок методдору, принциптери жагынан алардан айырмаланган өз алдынча жаңы дисциплина катары караганын эстен чыгарбоо керек" деп белги-

лемекчибиз. Ал "лингвистикалык поэтика" же "лингвопоэтика" деген аталышты сунуштаган. Биз макалабызда лингвопоэтиканын бир бөлүгү болгон семиотикалык иликтөөнү карап көрөлү.

Семиотика илиминин көрүнүктүү америкалык окумуштуу Ч.Морристин (3) түшүнүгүнө кайрылсак, белгилерди үч фактордун негизинде карайт: биринчи-семантика; экинчи - синтактика; үчүнчү- прагматика. Тилди семиотикалык система катары интерпретациялоодо белги - сөз, сөз айкашы, морфема ж.б. менен берилет. Ф. Де Соссюрдун аныктамасы боюнча (5) семиотикалык белгилер төмөндөгүдөй касиеттерди камтыйт: а) дисембодимент - семиотикалык белги белгилүү бир коомчулуктагы адамдардын түшүнүгүндө кандайдыр бир белги бир нерсени түшүндүрүп, символикалык касиетке ээ болуп калат. б) арбитраждуулук, ошол белгилерди коомдун адамдары өзүлөрү ойлоп чыгарышат. Белги бир гана жалпылыкка кирген адамдар үчүн мааниге ээ, башка жерлерде ал андай касиетке ээ эмес, б.а. белгини жалпылык мүчөлөрү ойлоп таап түзүшөт. в) сингулардуулук, ар түрдүү белгилер бир гана учурга же кырдаалга мүнөздүү, башка учурларда анын мааниси өзгөрүп кетет. Мындан улам биз А. Осмоновдун поэзиясынын котормолорун иликтөөдө так ушул жогоруда айтылгандарды негиз катары алабыз.

Мива бактай жемишимен күбүлбөй
Өстүм дуулап, эртеңкимен түнүлбөй,
Ай балалык асыл нерсе экен го
Учкан куунун канатынын күүсүндөй.
(А.О. "Өмүргө" б)

Like an orchard, with fruit upon the bough,
Swift I grew, kept hopes of summers gone.
Ah, my childhood a precious thing seems now,
Like the sweeping wings of a flying swan
(У.М. "Life" б)

А. Осмонов башка акындардай сыяктуу эле балалыкка кайрылып, аны дүйнөнү кабыл алуу туюмдарынын акындык өзгөчөлүгүн, өзүнүн башкача бир поэтикалык стили бар экендигин көрсөтө алган. Балалыкты кимдер жазып, кимдер ырдабаган. А.Осмонов өзгөчө бир образдарды табуу менен балалыктын назиктигин, кайталангыс бир ажайып мезгил менен коштоолорун ар түрдүү образдар менен бере алган.

Мисалы кыргыз тилинде "мива бактай" деген сөз айкашы диалектилик тил менен берилсе да, окурмандын көз алдына кооздук берген мөмөлүү бак көз алдына тартылат, ал эми "дуулап" деген сөздү алсак, эч нерседен камырабай курсагы тойгон чыт курсак балдардын жырғап ойноп жүргөнүн элестетибиз. Мөмө бакты образы менен балалыктын образын бере алган, аны ал тургай балалыкты "зымырап учкан ак куунун канатынан чыккан күүгө" салыштырып берүү алп таланттын гана колунан келе турган иш болуп саналат. "Мива бактай "Like an orchard, with fruit upon the bough" "бутактарында мөмөлөрү бар" деген салыштыруулар менен берилген, мында жалпы универсалдуу образдардын туура келиши бир топ туура түшүнүк алып келет. Ал эми "Ай балалык асыл нерсе экен го " деген саптарды которууда котормочу "Ah, my childhood a precious thing seems now", ичинен чыккан толгонууну пайда кылган ой дагы туура берилген, себеби "асыл" деген сөздүн котормосу "precious" деген сөз менен которулуп гана тим болбостон функционалдык жактан да эпитеттин функциясын аткаруу менен дал келишип олтурат. Ушул ырда айтыла турган ойдун туу чокусун көрсөткөн төмөнкү сап "Учкан куунун канатынын күүсүндөй". "Like the sweeping wings of a flying swan" - деген сап менен кошумчалоо ыкмасын колдонуу менен адекваттуулукту сактоого аракет жасагандыгы көрүнүп турат.

Кеттим алыс кеңдигимен кемибей,
Кери тарткан кербездикке жеңилбей,
Ай балалык, жыргал нерсе экен го
Карлыгачтын канатынын желиндей.

(А.О. "Өмүргө" 100 б).

I went far, kept my soul wide through the years,
They my pride and prowess did not defet.
Ah, my childhood a happy thing appears,
Like the swopping wings of a swallow fleet.

(У.М. "Life" p.101).

А.Осмонов "балалыктын" образын төмөндөгүдөй: "учкан куштун канатынын күүсүндөй", "карлыгачтын канатынын желиндей" деген салыштыруулар менен берип, асыл нерсе, жыргал нерсе деген абстракттуу аныктамаларды колдонуу менен сүрөттөйт. Бул жогоруда көрсөтүлгөн салыштыруулар сөзмө сөз которулуп, негизги түздөнүү тупнускадагы өзгөчөлүктө сактаганга багыттылып калган. Мындай семиотикалык багыт кыргыз элинин жапайы жана үй айбандары менен жакын жана табигый мамиле бар экендигин көрсөтүп турат. Дагы бир мисал катары "Ак кайың" деген ырды көрөлү:

Тамашалуу жаштайың,
Тармалданган жаз сайын,
Тай күнүмдөн тең өскөн,
Татынакай ак кайың

(А.О. "Ак кайың" 102 б)

Lively and bright since early days,
Letting down locks as you lightly lurch,
Laughing together on childhood ways,
Likable, loveable silver birch.

(У.М. "SilverBirch" p.103).

Жогоруда айтылган ойлорубузду дагы бир мисал тастыктап олтурат. А.Осмонов жаштыкты "ак кайың", "тай күнүм" деген сөз айкаштары менен жаштыгын сыпаттап берген болсо, котормодо "тай күнүм" -жаш күндөрүм деген маанини бергендиги айтылып англисче "childhood ways" деген денотативдик деңгээлдеги сөз айкашы менен алмаштырылып, кыргыз тилиндеги "тай күнүмдөн тең өскөн" деген коннотация берилбей калып олтурат, мында котормочу "жаш кезимден чогуу күлүп жүргөн" деген маанини берүүчү сөз айкашын колдонуп, "тең өскөн" деген сөз айкашынын мааниси кемип, "бирге күлүп бирге өскөн" деп которулган маани супсагыраак берилип калган. Кыргыз дүйнө туюмунда мал жандуу адамдар экендигин эске салсак "кулун күндөр", же "кулунчак күндөр" деген сөз айкаштары балалык мезгилди же жаш куракты таанытуу катары колдонулары баарыбызга маалым.

Жарым саат кабак чытып кайгырбай,
Арамдыкка абийримди алдырбай,
Өмүр деген-сергек нерсе экен го
Жаздын күнү тып-тып тамган жамгырдай.

(А.О. "Өмүргө" 100б).

Англисче варианты:

Half-an-hour... no frowns, no fuss, all told...

My clear conscience I never would betray.

Life, it seems, is something daring and bold,

Passing like pattering rain on some spring day.

(У.М. "Life" p.101).

А.Осмоновдун "Өмүр" деген ырында "өмүр" деген адам үчүн эң бир баалуу нерсе гана катары карабастан, аны туура жашап өтүү жолу дагы адамга ырахат тартууулоосуна кенен жол ачаарын белгилеп көрсөтүп кетет. Бул жашоодо жарым саат жашасанң кабагыңды чытып кайгырбай жашоо адамдарга дем гана бербестен, турмушту баалай алгандыгын жашоодогу ырахатты сезе билгендиги менен байланыштырып олтурат. "Жарым саат кабак чытып кайгырбай" деген сапта маалымат кыргыз тилинде көркөм кысылып берилгенине карабастан автордун ойун толук көрстүп турат. Ал эми ушул сапты англис тилине которууда "кабак чытып" деген сөз айкашынын эквивалентин табуу кыйында тургандыктан, котормочу түшүнүктүү кылып берүү үчүн кошумча сөздөрдү пайдаланган. Натыйжада "no frown", "no fuss", "all told" деген сөз айкаштарынын маанилери семантикалык жактан бир комплекс катары колдонулган шартта гана эквивалент боло ала тургандыгын котормочу жакшы түшүнгөн. Адекваттуулукту сактоо максатында кошумчалоо ыкмасын пайдаланып олтурат. Кийинки саптагы "тып тып" деген тууранды сөз чыгармага өзгөчө бир көркөм боёк берип турат. Мына ушундай боёк берген сөздүн өзүнүн которулбай калышы чыгарманын көркөм бийиктигин аксатып коёру шексиз.

Ошондуктан англис тилине төмөнкү " Passing like pattering rain on some spring day" деген саптар менен берилиши адекваттуу котормо болор эле деп ойлойбуз.

Мен кеме, барчу жерге эрте жеткен,
Кебелбей эки жагым кычр эткен,
Көз жеткис булл деңиздин аркы учунда,
Жыңайлак жаштыгымды таштап кеткем.

(А.О. "Мен кеме" 114 б).

I'm a ship which anchored before its time
One which withstood blows on either hand;
At the abounding ocean's border-line
Left my barefoot youth, and here I stand

(У.М. "I'm a ship" p.115).

А.Осмонов инсан образын ар түрдүү каражаттар менен ачып көрсөткүсү келген, булар негизинен адамдын дүйнө туюмун, сырткы дүйнөгө болгон көз карашын, айлана чөйрө менен болгон алакасын башкача образдар менен көрө билип жана ошол образдарды чагылдырган. Биз акындын чыгармаларынан адамды - кеме, асманда учкан куш, ат, аккан суу, ал эми адамдын өмүрүн - кашка суу, мива (мөмө) бак, жамгыр, асмандагы жылдыз, ак барчын, алоолонгон от, карт бутак жана башка поэтикалык образдар аркылуу салыштырып берип, окурмандын жан дүйнөсүн козгоого аракет жасоо менен терең эстетикалык рахат тартуулаганын көрөбүз. Мисалы,

Мен бир куш, учар жерге учуп жеткен,
Жем алган жалама зоо жайдак беткен,
Кайдадыр бийик тоолор арасына,
Таарыначак жаштыгымды таштап кеткем.

(А.О. "Мен кеме" 114 б).

I'm an eagle which to its goal has flown,
Finding food upon the mountain slopes;
Somewhere o'er the crests I have been blown,
Leaving behind my youth and capricious hopes.

(У.М. "I'm a ship" p.115).

Ал эми жогоруда айтылган образдарды салыштырып жатып, котормодо адекваттуу берилгенби же башка улуттун дүйнө таанусуна жараша өзгөрүүгө учурап адекваттуулук сактоодо эрежелер бузулганбы деген суроо туулат. Котормочу ошол жогоруда көрсөтүлгөн образдарды көбүнчө сөзмө сөз которуу менен берген, мындай шартта эгерде ошол образдар универсалдуу мүнөзгө ээ болгон болсо, чыгарманын мааниси да, идеясы да өзгөрбөй окурманга аз да болсо туура маалымат жеткирилет. Кыргыз тили менен англис тили структуралык жактан канчалык алыс тургандыктан сөздөрдүн семантикалык структуралары да ошончолук айрымаланып турат. Мындай көрүнүш бизге белгилүү болгондой ар бир маданияттын өзүнүн дүйнө кабыл алуусунан жана аны чагылдыруу өзгөчөлүктөрүнөн чыгып келет. Бул ыңгайдан шарт караганда котормодо бир катар жаңылыштыктар, каталар бар экендиги көрүнөт. А.Осмонов адам, өмүр - деген темага кайрылып аларды түрдүү образдар, көркөм туюнтуулар, улуттук жана жеке акындык индивидуалдуу салыштыруулар менен бере алган.

"Жеңишбек"

Дүйнө- өмүр, уул бердиң бала бердиң,
Дүйнө-өмүр, алоолонуп жана бердиң,
Неге сен алыс кеткен сапарыңдан

Эриң жок жайдакталып кайра келдиң,

(А.О. "Жеңишбек" 136 б).

World-you gave us life, and children too,

World-that life caught fire, and to ashes burned.
Why, like a steed, when a long, campaign is through,

Lacking both saddle and rider have you returned?

(У.М. "Jengishbek" p.144).

Мисалы "Жеңишбек" деген ырында дүйнө менен өмүрдү "алоолонуп жанып жаткан от" менен салыштырып берет, андан сон ошол эле оттун атка айланган образын көрөбүз, котормодо "World-that life caught fire, and to ashes burned" деген котормочунун өзүнүн атынан жасалган кошумчалоо чыгармага башкача маани берип койгону анчалык деле кубанаарлык иш эмсе. Ал эми **"to ashes burned"** деген ой аркылуу котормочу эмне айтайын дегени толук берилбей калган. Мындай ашыкча кошумчалоонун кажети жок эле.

"Неге сен алыс кеткен сапарыңдан

Эриң жок жайдакталып кайра келдиң" деген саптардын которулушу "Lacking both saddle and rider have you returned?" деп берилет. Мындай саптардагы айтыла турган ой толук камтылбай, андан сырткары тупнускадагы риторикалык суроонун котормосу өзүнүн денгээлинде берилбей калгандыгы өкүнүчтүү. А.Осмоновдун адамдын өмүрүн "жайдакталган атка" салыштырып берүүсү бир жагынан поэтикалык каражат катары пайдаланылса, экинчиден андагы, терең философиялык ой туюндурулуп, адамдын өлүмүн көркөм улуттук туюмда **"Эриң жок** жайдакталып кайра келдиң" деген сап менен айтылып жатат. Автордун мындай метафоралык, салыштырууларды окурмандын кабыл алуу жана элестетүүсүндө ойду ташка тамга баскандай таа жеткирип, окурманга кандайдыр бир жаны ойду улуттук калоритте образдаштырып айтууга жетише алат, болгондо да бир жаны ойдун артынан ошол эле темага байланыштуу болгон экинчи бир жаы образ айтылып жатат. Мындай устаттык, дүйнөнү башкача көз менен кароо, бир мезгилде эле эки башка образдар менен бир ойду айтуу чоң талантка гана ээ адамдын колунан келери белгилүү. Ал эми котормодо метонимия салыштыруу менен берилген

Дүйнө -өмүр, энчи бердиң үй-жай бердиң,

Күн көр деп, бар керекти белендедиң.

Неге сен ыраак кеткен сапарыңан,

Эскиртип **канатыңды** кайра келдиң.

(А.О. "Жеңишбек" 136 б).

World-you gave us life, and a family hearth,
"Live!" you said, and provided for everything...
Why, like upon its homing path,
Do you return to us with broken wing?

(У.М. "Jengishbek" p.144).

Жогоруда айтылган саптардан улам акындын жан дүйнөсүн козгогон суроолорго жооп таба албай окурманга болгон кайрылуусун лирикалык толгонуулар менен тартуулап олтурат. Жыйынтыктап айтканда,

1. Тектеш эмес тилдерде семиотикалык белгилерди которуу өзгөчө кыйынчылыктарды алып келет, себеби ар бир маданияттын өзүнө тиешелүү образдары, аларды пайдалануу мыйзам ченемдүүлүктөрү бар, котормодо ошону сактоого аракет жасоо керек.

2. Семиотикалык белгилерди которууда ар бир маданияттын дүйнө таануу мыйзам ченемдүүлүктөрдү сактоого аракет жасоо керек.

3. Тектеш эмес тилдердин семиотикалык каражаттарды которууда адекваттуулукту сактоо үчүн тропторду же фигураларды бир жерде болбосо экинчи бир жерде пайдалануу менен адекваттуулукту сактоого жетишүүгө болот.

Пайдаланылган адабияттар:

1. Виноградов В.В. "Стилистика. Теория поэтической речи. Поэтика" М., 1963 г.
2. Липгарт А.А.. Методы лингвопоэтического исследования. Автореф. Дис.д-ра наук. М.,1997
3. Моррис Ч. Из книги Значение и означивание // Семиотика. -М., 1983
4. Осмонов А. "Көл толкуну". Б, 1995. translated by Walter May
5. Соссюр Ф.Д. Курс общей лингвистики // Соссюр Ф. де. Труды по языкознанию. - М.: Прогресс, 1977. - С. 31-273
6. New Webster's Dictionary of the English Language. Surjeet publications 1989/ - 1824 pp.

Рецензент: д.филол.н., профессор Байгазиев С.Б.